

K NĚKTERÝM OTÁZKÁM SOCIALISTICKÉHO
SPOLEČENSKÉHO USPOŘÁDÁNÍ PRÁCE A SOCIALISTICKÉ
PÉČE O PRACUJÍCÍ V NÁVRHU NOVÉ ÚSTAVY

doc. dr. Karel Witz
právnícká fakulta University Karlovy

Neobyčejně významnou složkou každé hospodářské soustavy je společenské uspořádání práce. Společenské uspořádání práce nabývá však mimořádné váhy v socialistické společenské soustavě, jejímž cílem je maximální uspokojování hmotných a kulturních potřeb společnosti na základě nepřetržitého růstu společenské výroby. Těchto cílů lze dosáhnout jen pomocí maximálně produktivní lidské práce. Právem se tedy praví v úvodním *Prohlášení* návrhu nové ústavy, že se v Československu stala lidská práce základním činitelem v celé naší společnosti. Proto je též zcela zákonité, že ústava socialistického Československa věnuje velkou pozornost otázkám charakteru společenské práce, postavení pracujících ve výrobě a péči o pracující.

V úvodním *Prohlášení* a v hlavě *Společenské zřízení* se charakterizuje práce v naší společnosti jako osvobozená práce, jako práce ve prospěch celku a zároveň práce ve prospěch pracovníka samého. Co rozumí ústava pojmem osvobozená práce? Nepochybně osvobození pracujících od vykořisťování, osvobození od podřízení kapitálu. Toto zjištění vychází zcela jistě z toho, že byl odstraněn hospodářský základ pro kapitalistické najímání pracovních sil. Nicméně je třeba uvážit pokusy, které tu budou, aby i dále v rámci soukromého hospodářství byly získány námezdní síly. Jaké stanovisko k tomu zaujímá návrh ústavy? Článek 9 připouští drobné soukromé hospodářství, ovšem s výhradou, že není založeno na vykořisťování cizí pracovní síly. Toto ustanovení, i když jeho hlavní smysl je jiný, obsahuje v sobě zákaz zaměstnávat cizí pracovníky v soukromém hospodářství. Takový výklad podporuje i usnesení XI. sjezdu KSČ, obsahující směrnici potírat všechny pokusy bývalých vykořisťovatelských tříd najímat pracovní síly. Přijetí námezdního pracovníka soukromým podnikatelem kromě krátkodobé výpomoci je v rozporu s tímto zákazem. Státní orgány nesmí sjednání pracovního poměru schválit a samotná smlouva je neplatná. Tím ovšem není vyloučeno, aby jednotliví občané zaměstnávali cizí pracovní síly k jinému než hospodářskému účelu, např. k ošetřování nemocného, pro péči o domácnost atd. Práci v těchto případech je nutno považovat za práci pro společnost,

Návrh ústavy se zmiňuje na několika místech o postavení pracujících ve výrobním procesu. V článku 7 se uvádí, že v socialistické hospodářské soustavě hybnou silou rozvoje výroby je uvědomělá spolupráce všech občanů. Tuto tezi pak dále rozvíjí čl. 11, podle kterého se ve všech stupních řízení hospodářských organizací uplatňuje v nejširší míře a soustavně účast a tvůrčí iniciativa pracujících a jejich společenských organizací, zejména ROH. Bylo by možno uvádět důkazy o vytvoření tohoto stavu. Pro krátkost času však tuto otázku přejdu a obrátím pozornost k jiné otázce, která spadá do společenského uspořádání práce, totiž k řešení základního vztahu občana i jeho účasti na společenské práci.

Bod 3 úvodního *Prohlášení* a čl. 18 stanoví, že práce ve prospěch celku je přední povinností každého občana a zároveň jeho předním právem. Tato povinnost a právo byly stanoveny již v Ústavě 9. května a bylo o nich, zejména o právu na práci, hodně napsáno. Chtěl bych jen upozornit na moment, který považuji v návrhu za nový. Za nové považuji těsné spojení povinnosti pracovat a práva na práci. Společným ustanovením se zdůrazňuje jejich těsná souvislost. Jsou to rub a líc jednoho hospodářského vztahu občana k socialistické společnosti, k jeho účasti na společenské práci. Povinnost pracovat ve prospěch celku je právním vyjádřením obecné zásady socialismu — od každého podle jeho schopností. Znamená jen povinnost účastnit se společenské práce v některé dovolené formě: jako dělník nebo zaměstnanec, jako člen lidového výrobního družstva, jako samostatně hospodařící osoba v rámci platných předpisů, jako žena pečující o nezletilé děti apod. Výběr pracovního místa náleží občanu. Rozhodně nesmí být tato povinnost zaměňována s povinností pracovat v mimořádných případech po časově omezenou dobu na určitém pracovišti, určeném orgánem společnosti, jak se to v minulosti dělo. Tak byl předpis, který upravoval přidělení na přechodnou dobu, nazván dekretem o všeobecné pracovní povinnosti, což bylo nesprávné. Právo na práci je právním výrazem uspokojování touhy občana účastnit se aktivně na rozvoji společnosti. Pojetí práce jako povinnosti je obráceno proti zbytkům vykořisťovatelských tříd a proti zaostalým jedincům mezi pracujícími, u nichž se ještě projevuje buržoazní vztah k práci. Avšak již dnes je pro obrovskou většinu našich občanů práce právem.

Ve společenském uspořádání práce je důležitým činitelem odměňování práce jako součást širší ekonomické kategorie rozdělování. Tu návrh ústavy, vycházející ze stavu vybudovaného socialismu, prohlašuje právo na odměnu za vykonanou práci podle jejího množství, jakosti a společenského významu. V návrhu ústavy se stanoví obecně, jako to činí Ústava 9. května, právo na odpočinek za vykonanou práci. To jsou v podstatě práva a povinnosti, které můžeme shrnout do širšího pojmu společenského uspořádání práce. Nyní stojíme u dalších práv a povinností, které bychom mohli zahrnout do druhého pojmu — péče o pracující. Chtěl bych se pozdržet u práva, které je na počátku. Je to právo, které

návrh ústavy formuluje jako právo všech pracujících na ochranu zdraví a na léčebnou péči, jakož i na zaopatření ve stáří a při nezpůsobilosti k práci. Vidíme, že na rozdíl od Ústavy 9. května, kde obsah tohoto jednotného práva byl rozdělen do dvou samostatných práv, se tady tvoří právo jedno. Ovšem toto sjednocení vzbuzuje určitou pochybnost. Ukazuje se totiž, když si rozebereme dnešní právní stav, že právo na ochranu zdraví nepřísluší jenom pracujícím, ale též osobám nepracujícím — dětem, starým lidem, tedy prostě všem občanům. Při tom právo na ochranu zdraví zahrnuje značný komplex práv. Naproti tomu právo na zaopatření ve stáří a při nezpůsobilosti k práci je zatím přiznáno jen pracujícím a je pochybné, že by bylo v dohledné době rozšířeno na všechny občany. Z tohoto hlediska se domnívám, že při dnešní formulaci se nevyužívá skutečných vymožeností, které dává náš společenský řád, tzn. že ochrana zdraví se poskytuje všem občanům a že se to v ústavě zbytečně zužuje na pracující. Určité pochybnosti vznikají také při formulaci zajištění práva na zaopatření ve stáří a při nezpůsobilosti k práci. Tato práva se zajišťují podle znění návrhu ústavy nemocenským pojištěním a důchodovým zabezpečením. Ovšem přehlédneme-li právní situaci, vidíme, že se vyskytuje u nás určitý okruh pracujících, který pro případ nemoci je zajišťován jinou formou, totiž tak zvanou nemocenskou péčí. To se týká příslušníků ozbrojených sborů z povolání. Na druhé straně pro případ stáří a trvalé neschopnosti k práci máme nejen systém důchodového zabezpečení, ale pro velký okruh pracujících (pro členy JZD a pro osoby samostatně výdělečně činné) máme systém důchodového pojištění. Jestliže máme trvat na určitém ujasnění pojmů, pak by bylo při nejmenším nutné, pokud jde o zabezpečení pro případ stáří, hovořit nejen o důchodovém zabezpečení, ale také o důchodovém pojištění.

Návrh ústavy zajišťuje ještě celou řadu práv, zejména je to právo na zvláštní úpravu pracovních podmínek mládeže jako jednoho z prostředků, jimiž společnost zajišťuje mládeži možnost k všestrannému rozvoji jejich tělesných a duševních schopností, a dále je to právo žen na zvláštní úpravu pracovních podmínek a rozvoj zařízení a služeb, umožňujících jim využít všech schopností k účasti na životě společnosti. Péče o pracující ženy se ve srovnání s Ústavou 9. května podstatně rozšiřuje, jak to odpovídá podílu žen na budování a rozvoji socialistické společnosti. Nově se zakotvuje v ústavě bezplatné odborné školení v závodech a JZD jako jedna z forem prohlubování vzdělání pracujících.

V závěru bych chtěl vyzvednout dvě významné myšlenky, obsažené v článku 18 návrhu ústavy. Tyto myšlenky mají širší dosah. Soudruh Peška již o nich ve svém referátu hovořil. Pro jejich význam právě v oblasti pracovních práv a povinností bude vhodné, abychom si na tomto úseku tyto myšlenky znovu uvědomili. Stanoví se zde předně, že ústavní práva občanů neslouží jen k uplatnění zájmů jednotlivců, ale zároveň i obecných zájmů společnosti. Naopak ústavní povinnosti občanů neslouží jen obecným zájmům společnosti, ale i plné-

mu uplatnění zájmů jednotlivců. Tuto naprosto správnou skutečnost jsme si v minulosti někdy náležitě neuvědomovali. Ústavní práva a povinnosti se nezřídka chápaly tak, že práva občanů odpovídala zájmům jednotlivých občanů a pracujících a bylo na nich, aby je uplatnili. Orgán společnosti nemusel vyvíjet iniciativu v tomto směru. Proto povinnost občana je dána zájmy společnosti. Orgánu společnosti náleželo její uplatnění a občan nemusel vyvíjet iniciativu k jejímu splnění. To posilovalo přežívající buržoazní způsob myšlení: „Urvi od společného co nejvíce a dávej společnosti co nejméně!“ Toto pojetí však naprosto neodpovídá společenským vztahům socialistické společnosti, kde jsou v souladu zájmy každého občana s rozvojem celé společnosti. Např. na uplatnění práva na práci nemá zájem pouze občan ucházející se o práci, ale všechny příslušné orgány od výkonného orgánu ONV až po vedení podniku, do něhož je občan doporučen. Vždyť realizací tohoto práva je získán další dobrovolný účastník práce pro společnost. Domnívám se ovšem, že tato zásada se netýká pouze práv a povinností občanů, stanovených v ústavě, ale vlastně všech vzájemných práv a povinností mezi občany a společností, respektive socialistickými orgány, zakotvených v socialistickém právu vůbec.

Druhá významná myšlenka článku 18 ústavy je zjištění, že práva a povinnosti se dále rozšiřují a prohlubují v souvislosti s rozvojem společnosti pracujících, tj. upevňováním a prohlubováním jejího socialistického charakteru, úspěchů hospodářství, kulturní revolucí atd. To platí především o sociálních právech. Tam je souvislost zřejmá. Vezměme např. právo na odpočinek po práci. Jak a jaký bude po splnění úkolů třetí pětiletky, až bude provedeno zkrácení pracovní doby na 40 a 42 hodin týdně!

S tím souvisí ovšem nutnost uvědomit si, že reálná záruka samotných práv a možnost dalšího prohlubování a rozšiřování těchto práv nespočívá snad v rukou někoho třetího, nějaké vzdálené společnosti, ale prostě v poctivé, svědomité a iniciativní práci všech občanů. Proto správně praví návrh ústavy, že v naší socialistické společnosti může jednotlivec dospět k uplatnění svých oprávněných zájmů jen aktivní účastí na rozvoji celé společnosti, především patřičným podílem na společenské práci.